

Stammlager 301/ Slavuta Zweiglager, Stalag 310 в Славуте.

Табір-катівню для військовополонених, була створена гітлерівцями поблизу Славути у роки Великої Вітчизняної війни. Інформацію взята з книги "**Славута. Відродження пам'яті**". Вона містить багато цікавої інформації (не лише про концлагерь), а і спогади очевидців та колишніх в'язнів табору. Опублікований матеріал заснований на цій книзі.

На окупованій території України існувало 242 німецькі табори для утримання військовополонених типу

- шталаги (стаціонарні великі табори для утримання рядового та сержантського складу),
- дулаги (мобільні табори, які переміщалися з лінією фронту),
- офлаги (табори для військовополонених офіцерів).

Табори, як правило, розміщувалися у військових містечках, споруджених до війни. Відділення одного табору могли знаходитися у різних місцевостях, а також переводитися з одного населеного пункту в інший. Потрапивши в полон, радянський солдат в першу чергу проходив через військовий збірно-пересильний пункт, де рядових та сержантів відділяли від офіцерів. Потім військовополонений потрапляв до дулагу – пересильного табору. Обидва типи

таборів, пересильний пункт та дулаг, знаходилися в районі оперативних дій армії. Після дулагу полонених вже надсилали до шталагів та офлагів.

Рішення про направлення людей до шталагів приймалося армійським командуванням Вермахту, у віданні якого й знаходилися ці об'єкти. За умовами утримання майже всі табори можна віднести до категорії таборів знищення. Загалом, табори на окупованих східних територіях носили найжорстокіший характер, що визнається і німецькими дослідниками. Голод, відсутність медичної допомоги, знущання над в'язнями, масові знищення та висока смертність – характерні ознаки усіх типів таборів на окупованій території України.

Табір для військовополонених у Славуті мав офіційну назву "**Шталаг 301**", а пізніше "**Шталаг 357**". 22 вересня 1941 році Шталаг 301 прибув до міста Ковеля із міста Любліна (Польща). У той же час, наприкінці вересня 1941 року в місті Славута було відкрито відділення шталагу 301, яке отримало назву "**Stammlager 301/ Slavuta Zweiglager**" – "**Шталаг 301. Відділення у Славуті**". Це відділення призначалося для утримання хворих, поранених військовополонених, які були не в змозі доїхати до основного табору в Ковелі.

Оскільки фронт рухався далі, то вже у вересні 1942 року **Шталаг 301 перевели з Ковеля до Славуті**, де він пробув до листопада 1942 року. Далі табір було передислоковано до м. Шепетівка, там він проіснував до лютого 1944 року.

У багатьох джерелах табір більш відомий під назвою "**Грослазарет Славута – цвай. Табір 301**". Така назва використовувалася у радянських джерелах та у спогадах військовополонених тому, що надпис із такою назвою був розміщений над центральними воротами першої зони табору. Не важко зрозуміти, чому саме під Славутю був створений табір для військовополонених. Славута мала вигідне географічне положення: через місто проходили зі сходу на захід шосейна та залізнична дороги. У 1936 році на околиці Славуті було завершено будівництво військового містечка. Побудовано 10 триповерхових казарм для розміщення особового складу військових частин, 12 тридцятидвох-квартирних будинків для сімей офіцерів, приміщення школи, будинок офіцерів. До військового містечка була прокладена залізнична гілка.

У серпні 1940 року в місто передислокувалася з Новоград-Волинського кавалерійська дивізія імені О. Пархоменка. Військами німецько – фашистських загарбників Славута була окупована 4 липня 1941 року.

Загальний вигляд військового містечка в Славуті

Що ж являв собою "Грослазарет Славута. Табір 301"? Навколо табору у два ряди стояли стовпи висотою 4 метри на відстані 10 метрів один від одного. Кожен ряд стовпів був обтягнутий колючим дротом з обох боків із загнутими доверху в напрямку табору козирками на планках. Згодом відстань між рядами стовпів заповнили металевою "спіраллю Бруно".

Територія кожного блоку займала майже півтора гектара і також була відгороджена колючим дротом, попереду якого на відстані 5 метрів був натягнутий попереджувальний оголений 5 мм дріт на стовпах висотою 1,5 м. Вихід за цей дріт означав розстріл на місці вартовим або охоронцем з кулеметної вишки. На території кожного блоку стояла колонка з водою та туалет, сараї – морги для складання трупів.

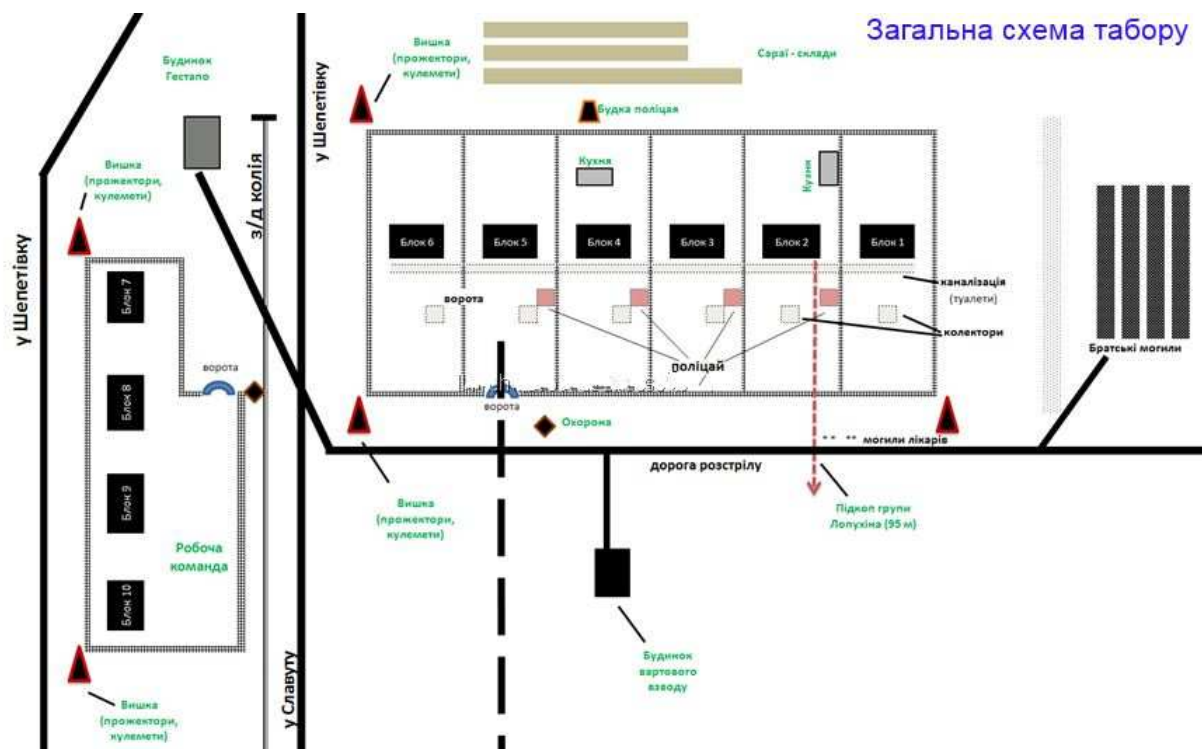
В огорожі корпусів для переходу між блоками були зроблені волота і хвіртки, оббиті колючим дротом з обох боків. Біля хвіртки стояв поліцай. На ніч ворота замикалися. Дозвіл переходити із корпусу в корпус мали лише медичні працівники та адміністративний персонал блоків. Перехід військовополонених між блоками був заборонений. Їх пропускали через хвіртки лише в тому випадку, коли вони мали записку від головного лікаря блоку. На ніч гітлерівці з табору йшли, залишалася внутрішня поліція та охорона за колючим дротом.

Запалювати світло в казармах вночі заборонялося. Траплялися випадки, коли німці з вишки стріляли по вікнах казарми при появі в них світла. На верхньому поверсі решіток не було, влітку цілу ніч вікна не закривалися. У блоках було темно. Після втечі групи полонених, вікна нижніх поверхів усіх блоків німці оббили колючим дротом, ззовні забили дошками. Вхідні двері на ніч закривалися на замок. У приміщеннях не було віддушин, світло вдень ледь пробивалося.

По кутах загорожі стояло п'ять сторожових вишок, з яких проглядалася не тільки територія табору і загорожі, але й прилегла до табору місцевість. На оснащених кулеметами та прожекторами вишках, які з'явилися у 1943 році після посилення режиму охорони через втечі полонених, цілодобово несли охорону німці. На кожній вишці перебувало по два німецькі солдати. У нічній

час подвір'я табору і загорожа освітлювалася прожекторами, за огорожею табору патрулювала охорона з собаками.

Блоки були трьохповерхові з двома під'їздами, кожен поверх ділився на два відділення, в яких по обидва боки від проходу стояли суцільні трьохярусні нари з неструганих дощок. У відділеннях хворі лежали голова до голови. При масовому надходженні хворих на кожному поверсі блоку лежало до 800 чоловік.

Табір ділився на дві зони. 6 блоків з хворими знаходилися у першій зоні:

- 1-й блок** – тифозні та холерні хворі;
- 2-й блок** – дизентерійні хворі;
- 3-й і 4-й блок** – хірургічні хворі;
- 5-й і 6-й блок** – терапевтичні хворі та видужуючі, канцелярія та поліція табору. Саме ця зона мала назву – "грослазарет".

Блок №1 полонені називали "**блоком смерті**". Щоб потрапити до нього, потрібно було пройти через двори п'яти блоків і стільки ж хвірток із колючим дротом та поліцаєм. Друга зона табору грослазарету відділялася від першої шосейною дорогою, яка сполучала Славуту з Шепетівкою. У другій зоні було 4 блоки:

- 7-й блок** – хворі, які видужували і готувалися для відправлення на роботу в Німеччину;
- 8-й і 9-й блоки** – робочі команди, які обслуговували табір і працювали на різних роботах;
- 10-й блок** – лікарі, фельдшери, медсестри, зв'язківці, жінки.

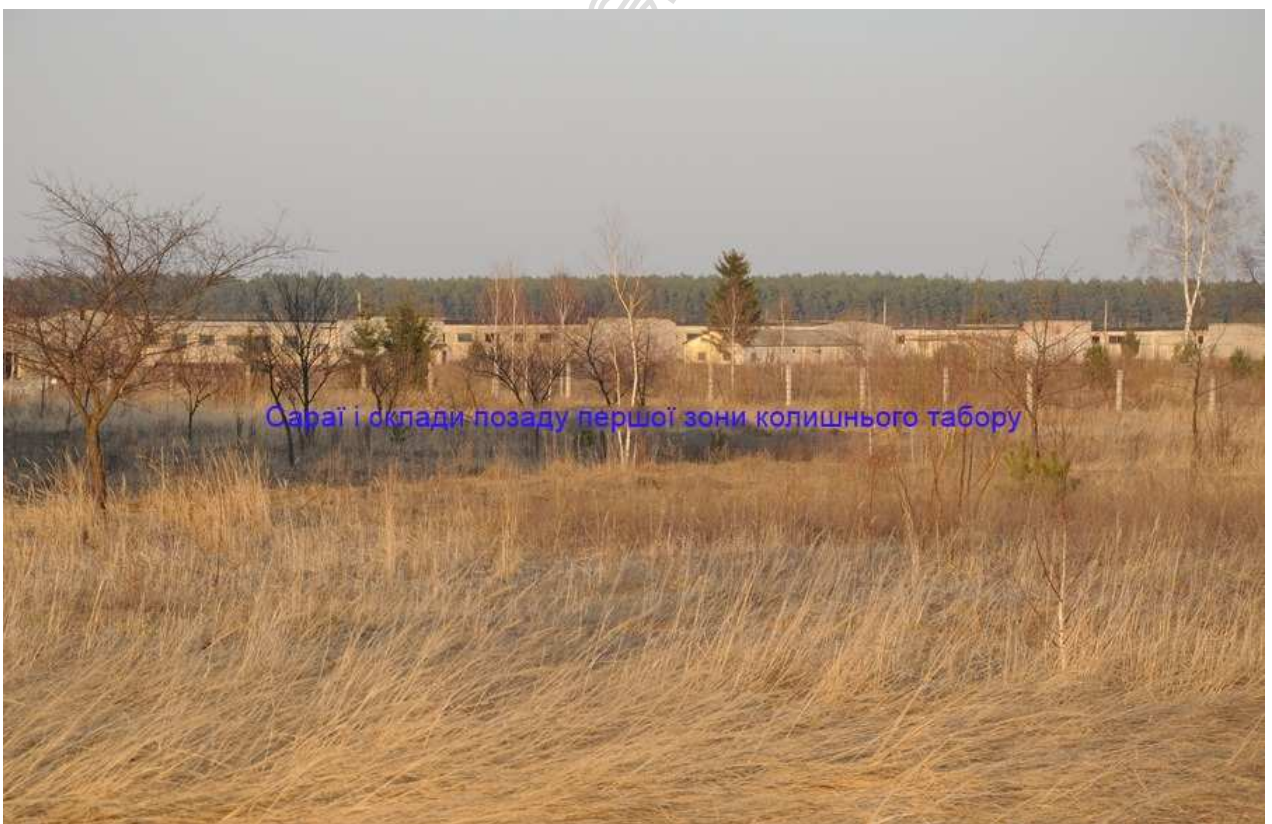
У 10-му блоці Славутського табору на половині першого поверху перебували полонені жінки – більше 50 чоловік, за іншими спогадами – біля 700 чоловік. Це були, переважно, медсестри та лікарі, які потрапили в полон разом із пораненими бійцями. Вони спали на двоярусних нарах. У своєму приміщенні жінки старанно підтримували чистоту, регулярно мили підлогу. Вони часто співали на дворі пісень. Решту блоку займали чоловіки, переважно медпрацівники, серед яких були поранені бійці і командири.

У табір протягом більше двох років, з вересня 1941 року до жовтня 1943 року, регулярно поступали поранені та хворі радянські солдати і офіцери. Одних доставляли вантажними вагонами з Північного Кавказу, з-під Сталінграда, Воронежа, Курська, Харкова, Севастополя, Одеси та Керчі, інших гнали етапом до Славуті з-під Житомира, Києва, Полтави та інших міст.

Майже кожен день **комендант табору гауптман Планк** у супроводі німців та **зрадника Митрофанського**, якого полонені називали "чорним драконом", тому що він постійно ходив у чорному одязі, обходили блоки, шукали політпрацівників Радянської Армії, учасників підпільних груп і осіб єврейської національності. При черговому обході для лежачих на нарах давалася команда лягти обличчям до проходу. Якщо у німців та в "чорного дракона" при зовнішньому огляді хтось викликав сумнів, **його змушували повторити слова "кукурудза" та "арарат"**. Якщо полонений не чітко вимовляв літеру "р", його зтягували з нар, а потім під посиленою охороною ходячих гнали, а лежачих несли на табірне кладовище, де розстрілювали.

Надмірну старанність у наведені дисципліни і порядку проявляли фельдфебелі та унтери, які були в лазареті щоденно і займалися обліком полонених, випискою їх з лазарету в зону "здорових" та іншими адміністративним справами. Після диверсії у Шепетівці режим утримання військовополонених у grosлазареті став значно жорстокішим. Погіршилося харчування, були урізані пайки ерзац-хліба. Якщо раніше блокфюрери (шефи блоків), які призначалися адміністрацією grosлазарету більше для форми, то тепер вони перебували в блоках цілими днями і вели пильне спостереження за пораненими, яких при найменшій нагоді били, садили в карцер, цькували собаками.

У літній період день у grosлазареті починався з 8-ої години ранку і закінчувався о 8-ій годині вечора. У таборі був запроваджений наступний режим: о 10-й годині – сніданок, о 13-й – обід, о 20-й – вечеря, о 22-й – відбій. Взимку 1943 року блоки закривалися о 15-16 годині, а відкривалися о 10-й годині ранку.

Раніше чи пізніше виходити заборонялося. У випадку виходу із приміщення після відбою полонений міг бути застрелений охороною або зацькований собаками. Такі випадки у таборі траплялися нерідко. Перед відкриттям та закриттям блоків охорона з собаками перевіряла їх зовні, перевіріці підлягали також сараї і туалети.

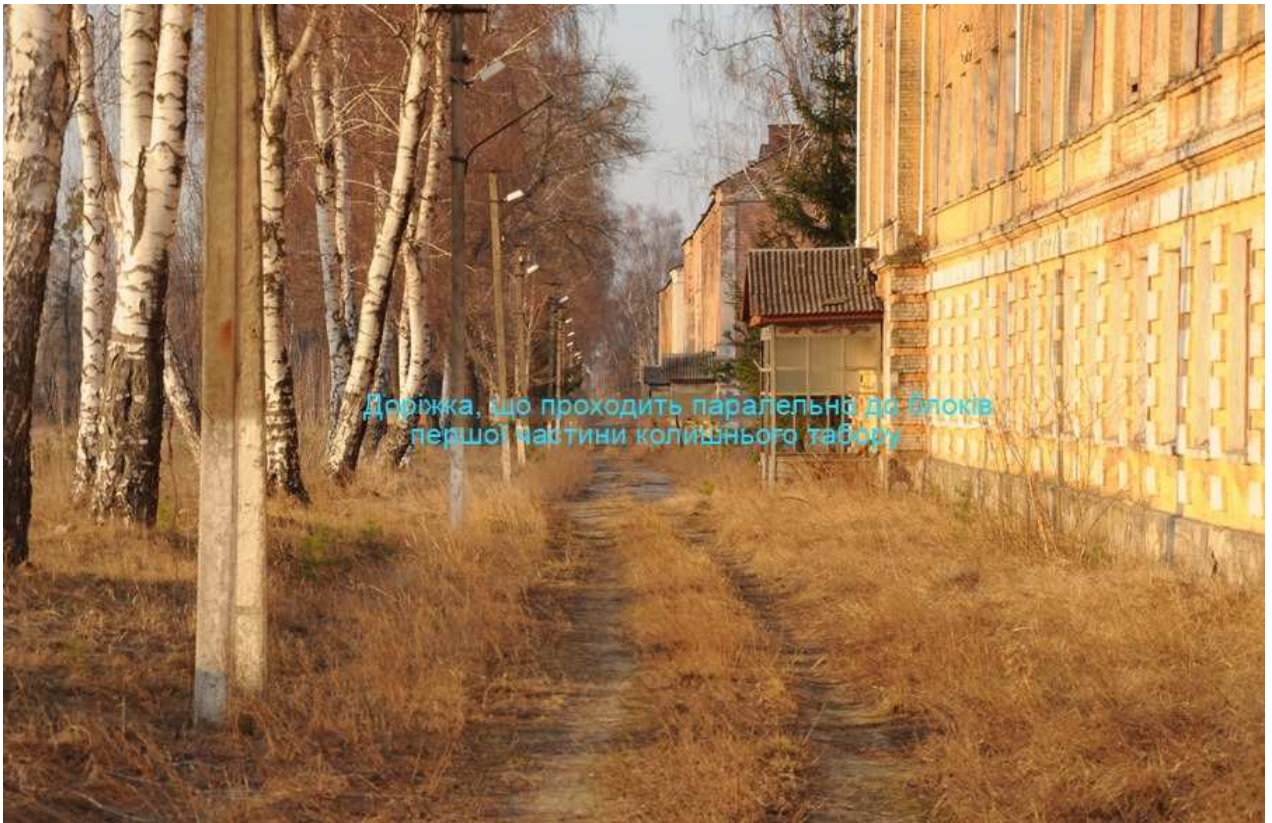
Із настанням холодів вікна палат забивалися дошками, всередині стояв нестерпний сморід від гнійних ран та немитих тіл, а також від паління полоненими всього, що траплялося: листя, сухої трави, дерев'яної стружки, розмішаної самосадом. Його вимінювали в обслуговуючого персоналу на хліб: за пайку – одна закрутка.

Блоки не опалювалися, котельні не працювали. Великих мук полоненим завдавав мороз. Лежати роздягненому в неопалюваному цегляному приміщенні з розбитими вікнами – справжнє катування. Зима 1942 – 1943 років була вкрай холодною, проте ніяких підстилок на нари не видавали. Люди тулилися один до одного і так зігрівалися, мертві лежали серед хворих до самого ранку. Щоранку усіх полонених рахували. Ранішні та вечірні перевірки могли тривати 2-3 години. Мертвих викреслювали з харчування. Німці за цим сліdkували ретельно. **Кожен полонений мав на одязі нашивку номером.**

У блоках, де утримувалися робочі команди, режим був інший. Ранок починався гамірно, люди бігли до виходу, шикувалися на плацу і чекали виходу поліцаїв та німців. Останні розподіляли полонених на групи та ганяли навколо табору до сніданку. Після сніданку поліцаї шикували всіх на роботу за допомогою дубових та гумових палиць.

На кожному поверсі в окремій кімнаті стояли "параші" – діжки, які слугували туалетами. Щоранку з блоків ці діжки виносили санітари. Ранками виникали великі черги за водою, яку наливали в бак, проте її не вистачало, доводилося вгамовувати спрагу баландою. Полонені по кілька місяців знаходилися у брудному одязі. В'язням табору ніякого одягу не видавали. Добре, якщо поранений мав шинель чи речовий мішок під головою. Військовополонені тривалий час перебування у таборі не купалися, не було умов для прання білизни.

Лише весною 1943 року, у зв'язку із великою завошивленістю та епідемією тифу, почали проводити незначні дезінфекційні роботи. Skorиставшись боязною німців відвідувати тифозне відділення блоку №1, лікарі та військовополонені у підвалі обладнали саморобну душову установку, побудували дезкамеру для прожарювання одягу, яка вмщувала 40 комплектів. Нари почали дезінфікувати, з них зм'ятали сміття і обприскували рідиною з різким запахом. Полонених наголо стригли машинками, всі місця, покриті волоссям, змащували смердючою рідиною.

Лазню обладнали також у колишній кухні за блоком №5. Забираючи одяг для дезінфекції, тих, хто не міг пересуватися, залишали голими на нарах. Взимку у приміщення лазні температура була 0 градусів, вода ледве теплою, а мило схоже на білу глину. Часто полонені не встигали помитися, як вода зникала. У стіні роздягальні було зроблене віконце з синім склом. **Ніхто і не здогадувався, що у кімнаті за стіною сидів представник гестапо** та розглядав голих військовополонених. Німці вважали, що у комуністів обов'язково повинна бути на тілі спеціально виколота мітка. Людей з татуванням викликали на дізнання.

У блоці №6 купали робочі команди. **Взуття прибулих у табір полонених замінювалося на дерев'яні колодки** для того, щоб в'язні не могли тікати. Ці дерев'яні липові довбанки (німецькою – шлори) роздавалися без обліку, вони валялися всюди, ними навіть палили трубки. Взимку у Славутський табір було привезено 5 вагонів шлорів. На багатьох червоноармійцях, що потрапили у полон пораненими, одяг був закривавлений. У цьому одязі вони і перебували в таборі. Навіть при пранні плями не зникали, такий одяг швидко рвався. Проблемою було дістати голку з ниткою, щоб пришити латку.

Багато хворих лежали на нарах поруч із земляками, і якщо сусід помирав, його одяг забирив земляк. За наказом коменданта табору Планка одяг померлих, як майно "Великонімецьчини", необхідно було здавати комірнику, який навмисно скидав його на купу, щоб німці не знали, скільки його є і не забирали придатнішого. Це інколи давало можливість полоненим замінити свій одяг на кращий.

На вигляд новоприбулі полонені в перші тижні істотно відрізнялися від лазаретних "старожилів", яких голод, рани та хвороби перетворили у скелети. У блоках між лежачими, опираючись на палки та саморобні костилі, бродили ходячі хворі та легкопоранені. Не краще виглядали видужуючі, вони займалися прибиранням палат: виносили мерців, виконували роль коней у похоронних візках, за що отримували порції їжі тих, хто ще числився в живих, але вже не міг їсти.

Від підйому до відбою у дворах блоків було багато ходячих поранених та хворих в'язнів. Вони групами та поодиноці розходилися по всьому подвір'ї і займалися всім, хто чим міг: грали в карти, ремонтували одяг і взуття, знімали пов'язки і гріли рани на сонці, скидали з себе білизну та нищили паразитів, займалися якоюсь комерцією. Звичайним місцем всяких зборищ для полонених були спільні туалети, вони заміняли клуби, кімнати для паління, стихійні базари. Тут полонені вимінювали один у одного махорку, пайку хліба, штани, гімнастерки, взуття. Там завжди стояв галас, було накурено, всі про щось сперечалися, розмовляли пошепки.

Коли наставала неділя, гротазарет пробуджувався набагато раніше звичайного. Зі світанком усі, хто міг рухатися, спускалися з нар та годинами стояли біля вікон, не відриваючи погляду від центральних воріт. Полонені чекали, коли там з'являться місцеві жителі з якоюсь їжею. Одні приходили інколи за десятки кілометрів з надією зустріти у таборі близьку людину, інші – щоб чимось допомогти своїм співвітчизникам, перемовитися з ними словом, повідомити новини, передати буханку хліба чи кусок сала.

У вихідні за блоком №1 влаштовувалися "базари". Люди пропонували один одному металеві та дерев'яні ложки, закривавлену нижню білизну, рвані сорочки, голки, нитки, листи паперу із книг, саморобні тапки із шинельного сукна, старі перелицьовані кашкети та пілотки, мішечки (кишені від шинелей і штанів), зубець часнику, печену картоплю, буряк, вчорашню синю баланду, розрізані на дві-три частини цигарки, консервні банки, кружки, саморобне доміно, шапки та шахи, шматочки мила і дрібниці солдатського побуту, гудзики металічні та саморобні дерев'яні.

З'явилися майстри, які виготовляли котелки, каблучки з надписом "Славути. 1943 рік", милиці та палиці. Тут же пропонували свої послуги кравці, перукарі, шевці. Еквівалентом всьому були хліб та тютюн, до цих двох предметів прирівнювався весь товар. Ходили також якісь українські гроші. Як тільки з'являвся шеф блоку, всі розбігалися по палатах.

На невеликій відстані від блоку №6 знаходилося окреме приміщення, відведене під гестапо. Під ним розміщувався карцер – низький холодний, напівтемний цементний підвал, у якому стояв тапчан для сидіння, дерев'яна параша та залізне ліжко без матраца. Тут знемагали військовополонені комісари, командири, комуністи, євреї та люди, на яких донесли. Їх щосуботи допитували і відправляли під конвоем солдатів та поліцаїв на розстріл.

Полонених першої зони табору обслуговувало дві кухні. Їжу готували на солдатських польових кухнях. Головний лікар блоку №2 Р. Лопухін харчувався разом із полоненими, тоді як старші лікарі блоків мали право їсти на кухні, яка обслуговувала поліцаїв. На сніданок давали банку "кофе" із горілого зерна без цукру, або літр води з сахарином, 250 г ерзац-хліба. На чотири чоловіки давали кілограмовий буханець ерзацу. У робочих блоках хліб ділили самі полонені за допомогою саморобних терезів. Після зважування пайки хліба навіть розігрувалися у "лотерею". Один із полонених відвертався, а другий клав руку на пайку хліба і запитував: "Кому?" Той, хто відвертався, називав ім'я одного з присутніх, якому вручався цей шматок.

Обід складався з однієї літри баланди із магару (неочищений від лушпиння вид проса). **Баланду варили із магару, лушпиння гречки, нечищеної картоплі з бадиллям, прілого гороху і немеленої пшениці.** Часто давали **бовтанку із прілої житньої муки.** Зимом в баланду додавали мерзлу картоплю і **шматки дохлої конини.**

В обід четверо санітарів вносили у відділення великі дерев'яні діжки з баландою, окропом та мішок із хлібом. Діжку ставили в проході між нарами. Хліб, баланду та окріп роздавали санітари. Тут же створювалася довга черга.

Для отримання їжі кожен полонений мав власну посудину: миску, кухоль, консервну банку, казанок. Тим, хто не мав посуду, **їжу наливали у пілотки**. Поліцаї били полонених за спробу просити добавку або вдруге стати у чергу.

Двері одного з колишніх блоків

На вечерю видавали черпак рідкої каші з лушпинням гречки. В цю кашу вливався жир, який полонені називали гасом. У табір дійсно привозили бочки з гасом. Інколи давали вівсяну кашу, **яку готували для коней**. Вона мала смак страви. **Були полонені, котрі не могли торкатися цієї їжі, які б голодні вони не були**.

Ерзац-хліб випікали із спеціального борошна, доставленого з Німеччини. В одному із складів лазарету було знайдено 15 тонн цього борошна, що зберігалося у 40-кілограмових паперових мішках з фабричними етикетками "Шпельцмель". Судово-медичною та хімічному експертизами, а також аналізом, зробленим інститутом харчування Наркомздорів'я СРСР, встановлено, що **борошно являло собою половину з мізерною домішкою крохмалю (1,7%)**. Харчування подібним хлібом спричиняло голодування, дистрофію, поширення важких кишково-шлункових захворювань, що призводило до частих летальних випадків".

Раціон харчування змушував полонених постійно шукати будь-яку їжу і самим варити будь-що: **траву, корінці, кору, гризунів, лушпиння картоплі тощо**. Дещо перепадало полоненим від постійних робітників кухні: лушпиння, буряк, картопля, рідко тельбухи, кишки дохлих коней. Все це ділилося, готувалося на вогні і поїдалося. **На прилеглих до блоків територіях полонені вищипували траву та викопували корінці**.

При епідеміях раціон харчування дещо змінювалося. Полонені були задоволені, що їх переставали годувати магаром, стали видавати картопляний суп. Картоплю не чистили, а часто і не мили, від чого виходив не суп, а брудна рідина. Від цього картопляного супу з'явилося нове захворювання, лікарі називали його холеро-подібним. Людина занедужувала миттєво та стікала кров'ю. Препарати проти холери та черевного тифу не діяли. Ця хвороба загубила тисячі людей. Влітку 1943 року рівно місяць ні в баланду, ні в хліб не додавалося солі. Смертність збільшилася у декілька разів. У робочих блоках полоненим при певних видах робіт замість баланди збільшували пайку хліба.

У госпітальєрі існував невеликий за чисельністю німецький медичний персонал, головним лікарем (штабс-артц) табору був **доктор Борбе**. Медичне обслуговування табору здійснювали полонені радянські лікарі та санітари. Лікарі були закріплені за блоками, вони формували групи санітарів із числа ходячих хворих у кожному відділенні. У блоці знаходився старший лікар, а на кожному поверсі – начальник відділення та два лікарі, два фельдшери, декілька санітарів, котрі прибирали приміщення і доглядали лежачих хворих. Усією господарською роботою завідував старшина поверху.

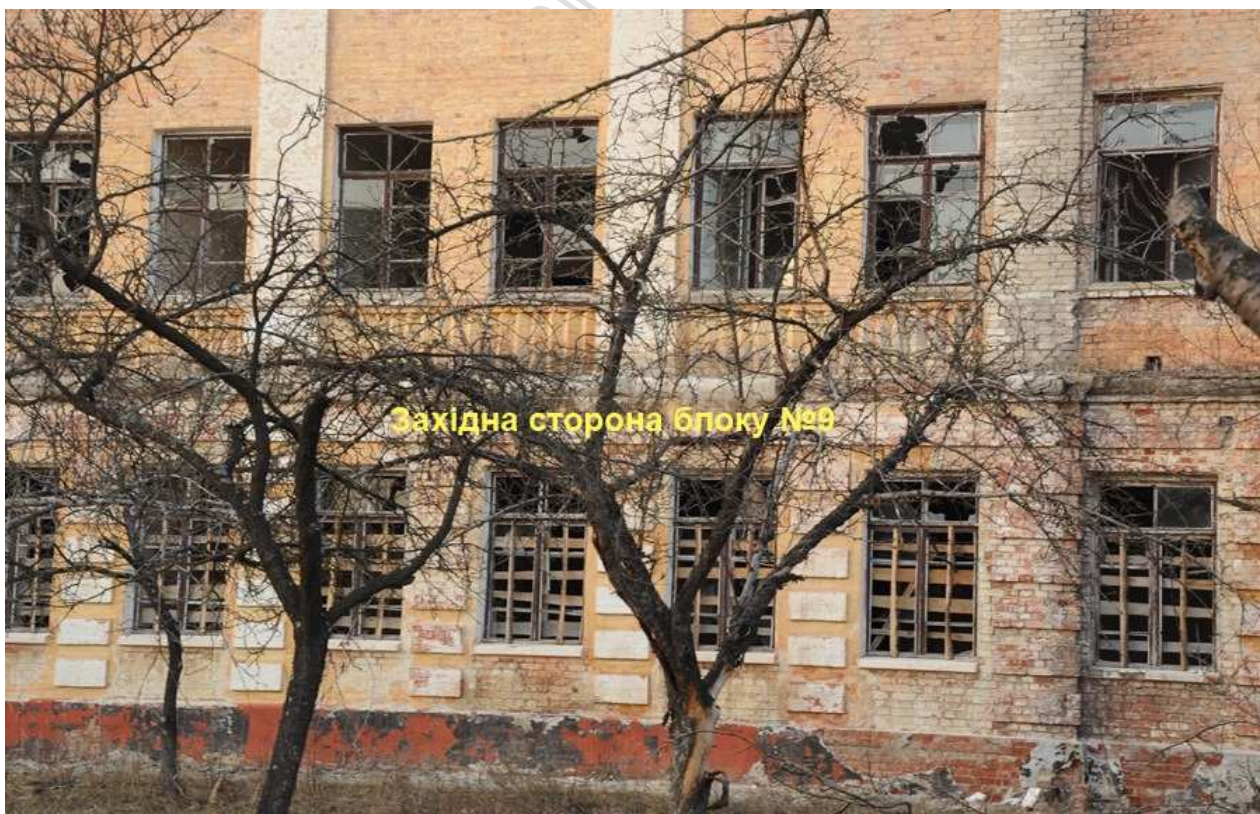
У перший період існування табору старшим лікарем блоку №1 був хірург А. Чамоков, блоку №2 – хірург Р. Лопухін, блоку №3 – терапевт П. Кузенко (однокурсник Р. Лопухіна по інституту), блоку №6 – Князев. Полонені лікарі носили на лівому рукаві білі пов'язки із червоним хрестом. У Р. Лопухіна на комірцях гімнастерки були нашиті білі петлиці з написом хімічним олівцем "oberarzt" (старший лікар). Для лікарів видавали обмундирування, постільну білизну, трохи бинтів, вони жили по 4-6 чоловік у кімнатах, а в іншому їх становище нічим не відрізнялося від становища військовополонених.

Щодня лікарі з полонених разом із санітарами робили обхід. Медикаментів практично не видавали. Окрім розчинів марганцівки, кислого калію та риванолу, обмеженої кількості паперових бинтів, у розпорядженні лікарів нічого не було. Полонені купляли в охорони табору індивідуальні пакети.

Перев'язувальний матеріал фельдшери і санітари робили з білизни померлих. Брудні бинти прали, кип'ятили і знову пускали в хід. Лікарі робили перев'язку пораненим один-два рази на місяць. У блоці поранені лежали на одних нарах разом з інфекційними хворими. У казармах перехоплювало подих від нестерпного запаху випорожнень і трупів. Багато поранених і хворих від виснаження не піднімалися, страждали нетриманням сечі, профузними дизентерійними та безбілковими проносами, набряками обличчя та кінцівок.

Нечистоти з верхніх нар стікали вниз. Важкопоранені і хворі знаходилися на нарах цілодобово – до тих пір, поки не видужували або помирали.

Поранені, які могли пересуватися, отримували допомогу у медпункті. Там знаходився лікар чи фельдшер, два-три санітари. У медпункті можна було лише промити ранки кип'яченою водою та перев'язати їх, вистоявши у довгій черзі. Рани мали жахливий вигляд, а бинти були покриті вошами. За здоров'я і життя в'язнів у таборі ніхто не відповідав. Окрім іншого у гротазареті німецькі лікарі штучно створювали неймовірну скупченість. В'язні були змушені стояти, щільно притиснувшись один до одного, знемагали від втоми та виснаження, падали та вмирали. Фашисти застосовували різні способи "ущільнення". Вони могли робити це пострілами з автоматів, і люди невільно тиснулися один до одного, а тоді гітлерівці заштовхували у блок ще хворих і поранених та зачиняли двері.

У блоці №1 знаходилися безнадійні хворі: проносники, туберкульозники, тифозники, а згодом і в'язні, над якими німці проводили дослідження. Серед них

були і ті, що потребували хірургічного втручання. Для них старший лікар А. Чамоков обладнав операційну і забезпечив її примітивними хірургічними інструментами, які ховали при кожній перевірці. Операції проводилися без застосування анестезійних препаратів. Під час операцій рани змащували розчином солі.

Однією із перших інфекційних хвороб у таборі, що переросла в епідемію, була дизентерія. Проти дизентерії боролися голодуванням, їли підгорілі сухарі, заборонялося їсти баланду, пити сиру воду. Не встигла припинитися епідемія дизентерії, як на заміну їй спалахнула епідемія висипного тифу, з'явилися короста та правець. У блоці №1 правцем захворіли 16 чоловік, з них вижили лише 9. Були поодинокі випадки захворювання черевним тифом, але завдяки тому, що німці виділяли ліки для таких хворих, епідемії вдалося уникнути. Уся робота у боротьбі з епідеміями покладалася на полонених лікарів.

У блоці №6 взимку 1942 – 1943 рр. також лютували інфекційні хвороби. За добу вмирало декілька десятків чоловік. **Були випадки, коли полонені, доведені до відчаю, викидалися із вікон 3-го поверху і розбивалися.** Поширення епідемій змушувало гітлерівців організовувати роботу по дезінфекції одягу та пропуск хворих через лазню. Проводилася ретельна дезінфекція всіх полонених, відібраних на роботу до Німеччини, щоб вони не завели яку-небудь хворобу чи епідемію. Німецький медперсонал стежив за станом здоров'я полонених, видужуючих переводили в блок №6. Радянські лікарі під надуманими діагнозами намагалися продовжити лікування хворих у лазареті, щоб запобігти їх відправці.

Із появою табору в Славуті місцеві жителі, переважно жінки та дівчата, підходили до огорожі табору, передавали продукти, шукали своїх родичів. Була можливість за харчі чи інші речі "викупляти" полонених в охорони. Мали місце випадки, коли через огорожу місцеві жінки та дівчата знайомилися із полоненими, а через декілька днів, принісши дарунок охоронцю, забирали його додому під виглядом родича чи чоловіка. Бажання вирватися з полону і воювати з фашистами, голод, знущання, постійна загроза смерті спонукали військовополонених до індивідуальних та групових втеч з табору.

Вони знаходили притулок у місцевих жителів Славути та навколишніх сіл, у зв'язку з чим 15 січня 1942 року шепетівський гебітскомісар попередив населення, що "за надання військовополонених, що втекли, будь-якої допомоги, винні будуть розстріляні. Коли безпосередні винуватці не знайдуться, то у кожному випадку будуть розстріляні 10 заложників". Районна управа в свою чергу оголосила, що "всі військовополонені, які самовільно покинули лазарет, оголошуються поза законом і підлягають розстрілу в усякому місці, де їх буде виявлено".

Оригінальний спосіб втеч придумали полонені весною 1942 року під час заготівлі дров для опалення кухні, яка розміщувалася між четвертим і третім блоками. Німецький пост стояв біля хвіртки із четвертого блоку до кухні. Позаду кухні, також в огорожі із колючого дроту, була хвіртка, через яку можна було пройти до занедбаних конюшень військового містечка за територією

табору. Команди із 10-15 чоловіків підходили до вартового і під особисту відповідальність старшого перекладача табору А. Ліхтенштейна (О. Софієва) пропускалися через хвіртку без конвою, а потім через другу хвіртку – до конюшні. У конюшні команди по заготівлі дров (хольц-команди) розбирали перегородки та носили дрова до кухні.

Спочатку німці уважно перераховували людей, які йшли та поверталися з колодами. Оскільки кількість тих, що йшли та поверталися збігалася, пильність в охоронців притуплялася. Цим скористалися підпільники і організували "карусель". У перший раз команда виходила у повному складі, і її можна було перерахувати, але потім, коли починали підносити колоди, команда розтягувалася – одні поверталися, другі несли колоди, треті знаходилися на півдорозі між конюшнями та казармами. А оскільки таких ходок було багато і робота продовжувалася більше двох годин, перевірити людей було важко. Дехто з тих, що йшли до конюшні, уже не поверталися. Так, протягом однієї заготівля дров вдавалося втекти з табору декільком полоненим.

Велика втеча полонених із табору через Славутську районну лікарню відбулася 14.06.1942 року. В числі втікачів були учасники підпілля, це була група, що складала ядро Славутського партизанського загону, який згодом отримав ім'я Ф. Михайлова. День 14 червня 1942 року пізніше стали вважати днем створення партизанського загону ім. Ф.М. Михайлова.

Майже для всіх втеч характерним було невелике число учасників – одинаки чи групи з 2-3 чоловік. Траплялися випадки, коли полонені при спробі втечі гинули від куль, або їх ловили і відправляли в гестапо. Так загинула група із 6 чоловік з блоку №6, група із 3 чоловік з блоку №5. Остання втеча у лютому 1943 року закінчилася невдало. Групу втікачів із 10 чоловік, на чолі з лейтенантом Клюквіним, було впіймано. Як виявилось, за срібний годинник втікачі намагалися підкупити поліцаєв, проте той зрадив групу в останній момент. Німцями були вжиті додаткові заходи для посилення охорони, у кожен блок помістили по 5-6 поліцаїв, вікна перших поверхів затягнули колючим дротом, всі виходи з блоку на ніч стали закривати ззовні.

Після обіду 7 січня 1944 року, коли вартовий вистрелив із гвинтівки і зняв галас, всі охоронці табору кинулися тікати у бік Славуті, прийнявши юрбу полонених біля огорожі за партизанів. У паніці втекли з вишок і німці, покинувши кулемети. Табір залишився без охорони. Чулася стрілянина у північній стороні міста. Полонені почали різати колючий дріт, інші забігали у блоки із закликком тікати. Втікачі біля другої колючої загорожі знімали з себе верхній одяг і кидали його на дріт. Втекло приблизно 350 чоловік.

За неповними даними, **за час існування grosлазарету втекло більше 2000 полонених**. Втікачі з таборів Славуті і Шепетівки не тільки стали бійцями першого партизанського загону на Славутчині, але й до початку 1944 року склали кістяк партизанського з'єднання ім. Михайлова, яка нараховувало понад 4 тисячі бійців. Командний склад партизанських загонів з'єднання формувався, в основному, із втікачів табору, колишніх командирів та політпрацівників Червоної Армії.

При доставці полонених у табір із вагонів щоразу виносили велику кількість померлих у дорозі. Їх вантажили на підводи, вивозили на кладовище та ховали в окремих могилах в одязі та з наявними в них речами. Німецькі лікарі, есесівці та поліцаї постійно шукали серед полонених і лікарів гротазарету осіб єврейської національності. Німці заводили лікарів у кімнати для вмивання та перевіряли на обрізання. Підозрюваних утримували в окремих приміщеннях блоку, в одній кімнаті – чоловіків, в іншій – жінок із медичного персоналу. Одного разу на початку вересня 1942 року з табору вивели близько 30 євреїв під конвоєм поліцаїв.

Здорові чоловіки несли на ношах хворих та поранених. Їх відвели на декілька сот метрів від табору і розстріляли в протитанковій траншеї. Це бачили полонені з вікон верхніх поверхів казарми. Серед розстріляних були чоловіки та жінки. Іншого разу повз табір везли та вели 40 людей до сосни, що росла неподалік водонапірної вежі. Люди плакали, кричали, мліли в дорозі, було чути підводи плач дітей та матерів. Їх розстріляли. За свідченням полонених, розстріли втікачів та євреїв здійснювалися неподалік водонапірної вежі у напрямку на північний захід від табору.

Вкрай важкі умови утримання військовополонених у гротазареті спричиняли високу смертність в'язнів, особливо у блоках №1 та №2 під час епідемії дизентерії, тифу і так званої парохолери. Причина смерті не встановлювалася. Факти смерті полонених "перевіряли" лише поліцаї, конвоїри та санітари. Мерців похоронній команді здавав старший санітар відділення, а в робочому блоці – прибиральник. Траплялися випадки, коли санітари несли померлих, які на дворі оживали, їх відносили назад. Серед них були напівживі істоти з елементарною дистрофією, в інших, винесених із казарми, ще рухалися руки або ноги, проте їх, голих клали на підводу і везли на кладовище.

Взимку трупи вивозилися у дощаті сараї, які швидко переповнювалися. Покійників складали штабелями прямо на вулиці, біля корпусів. Трупи складалися також у підвальних приміщеннях блоків, у так званих мертвецьких. Кожен день дві парокінні підводи вивозили мерців на кладовище. У багатьох спогадах є свідчення про те, що трупи вивозилися також візком, який тягнули самі полонені. Шосейну дорогу, що пролягала паралельно до табірної огорожі і якою везли мертвих на кладовище, військовополонені називали "дорогою смерті". Мертвих на кладовищі перед тим, як скинути в яму, роздягали догола. Одяг померлих здавався на відповідні склади.

Кладовище було розташоване в південно-західному напрямку за 200 метрів від зовнішньої огорожі табору і займало територію у 2 гектари. Копали могили та здійснювали поховання спеціальні команди – "тоткоманди", їх ще називали "капутчиками". Зимою з ранку до вечора на кладовищі копошилися десятки фізично виснажених людей, які багаттям відігрівали землю, кирками та лопатами вгризалися у трьохметрову глибину траншей, готуючи останній притулок для співвітчизників, а, можливо, і для себе. Мали місце поховання за огорожею табору, а в останні місяці існування табору померлих закопували перед 1 та 2 блоками. Згідно спогадів полонених, трупи ховали також у

протитанкових рових, і були могили, в яких клали по 250-300 чоловік. Ці поховання досі не досліджені.

У спогадах в'язнів є твердження, що у таборі траплялися випадки людодства. Зокрема, йдеться про те, що члени похоронної команди нерідко вирізали у трупів частини тіла, пекли їх на вогні і поїдали. Довідавшись про те, фашисти влаштували показовий розстріл канібалів. **10 січня 1944 року** радянські війська ступили на землі Славутчини.

Грослазарет у Славуті згортався поспішно. Був зібраний етап у 3,5 тисячі полонених і його під конвоем німців пішки погнали на Волочиськ, а у грослазареті залишили лише важкохворих і немічних у блоках №1 і №2 (525 чоловік). Війська 1 Українського фронту звільнили Славуту від фашистської окупації **18 січня 1944 року**. Уцілілих колишніх в'язнів поселили у госпіталь санітарного батальйону. Там їх харчували двічі на день і водили в лазню, доки не вивели вошей. Через 10 днів їх перевели у Новоград-Волинський, а тоді розмістили по різних госпіталях на лікування.

Під час дослідження декількох могил літом 1944 року членами Надзвичайної Державної Комісії виявлено, що в кожній могилі братського кладовища захоронено по 25-50 чоловік. На багатьох могилах були встановлені дерев'яні хрести з табличками, де зазначалося 10-12 імен похованих. Однак при розкопуванні під останками тих, хто був названий на табличках, відкривався другий рід поховань з такою ж кількістю жертв, а нижче – третій. У окремих могилах трупи були пересипані вапном. **За даними вищезгаданої комісії у Славутському грослазареті загинуло близько 150 000 військовополонених.**

Рішенням №116 від 17.05.1990 року виконком Славутської міської ради територію в 44 гектари, де знаходяться могили померлих у таборі і розстріляних військовополонених та цивільних громадян, оголошено Полем Пам'яті.

ОКРЕМІ ФАКТИ

СЛАВУТСЬКЕ МЕТРО

З весни 1943 у блоці №2 знаходилася найбільша підпільна організація, до складу якої входили Лопухін Р.О., Кузенко С.К., Білоусов Г.П., Хитров К.З., Марченко І.К. У квітні 1943 року у Славуту прибула група військовополонених із Житомирського табору, від яких підпільники дізналися про спробу втечі там через підкоп. Таким незвичним способом втечі з полону вирішили скористатися і підпільники грослазарету. Для керівництва роботам створили штаб, до якого увійшли Лопухін, Кузенко, Чистяков, Стицюк, Федоров, Полетаєв, Мамієв, Лукін, Крикунов, Щеглов, Ломакін, Кучеренко, Златоверський, Максимов. Усю підготовчу роботу – кадри, розрахунки, інструменти, освітлення, вентиляцію, безпеку, сигналізацію та інші питання – вирішували керівники підпільної організації. Колишнього гірника Афанасія Полетаєва було призначено керівником підземних робіт.

Роботи по прокладанню тунелю з підвалу 2-го блоку розпочали на початку травня 1943 року. Лаз, розміром 1х1 метр вирізали у підлозі, замаскували кришкою, на якій поставили ящик з хлібом. За планом підкоп повинен був пройти з північно-західного кута блоку №2 через двір табору і вийти за колючим дротом перед шосейною дорогою, що проходила паралельно огорожі табору на відстані близько 30 метрів від неї. По обидва боки цієї дороги були глибокі кювети, вихід з тунелю планували у ближньому придорожньому кюветі. За розрахунками підпільників тунель мав бути овжиною біля 100 метрів на глибині 2-2,5 метри, висотою 70 см, шириною 60 см. Основою розмірів тунелю послужили розміри ящиків з-під мила, які використовували як дрова і якими підпільники обшивали стіни та стелю тунелю.

Для виконання робіт "метробудівці" мали 4 малі саперні лопати, 2 ломи, 1 пилку, 2 саперних сокири та 10 ломів, виготовлених із ліжок. Працювали в підкопі у 2-3 зміни, по 5 чоловік у кожній. Кожен, хто брав участь у підкопі, знав тільки свою п'ятірку. Лише Р. Лопухін та П. Кузенко знали усіх "шахтарів". Під час роботи копачів тунелю додатково харчували. Для цього у підлозі кухні був зроблений хід у підвал, через який кухар – підполковник Бещеков доставляв теплотрасою додатковий пайок робочій п'ятірці.

До травня 1943 року група, яка готувала втечу, нараховувала 20 осіб. Щоб наблизити час втечі, тунель купали і ноцями. перед тим, як приступити до будівництва з метою безпеки було створено спостережні пункти. Під час роботи у тунелі з пункту велося спостереження за рухом військовополонених, поліцаїв, вартових. У будинку замість стояка опалювальної системи поставили трубу, через яку подавалися умовні сигнали: "зменшити шум і стукіт", "призупинити роботи", "тривога" тощо.

Якщо потрібно було припинити роботу і вийти з тунелю, давався умовний сигнал – три коротких і три частих удари по трубі. Щоб не було слідів на одязі працюючих у підкопі, вони у колекторі теплотраси одягали "спецодяг" і дерев'яні колодки, які там зберігалися постійно. Спочатку землю транспортували солдатськими речовими мішками. Тарою для землі слугували також прості мішки, брезент, рюкзаки. Згодом для транспортування землі було виготовлено 4 ящики із фанери у вигляді човників, що мали розміри 50х25х20. В один бік тягнули човник із землею, а в інший – повертали його до перевалочної станції або у забій. Земля транспортувалася до колектора, де висипалася та розподілялася по теплотрасі. Всього за час риття підкопу було переміщено близько 100 куб. метрів землі.

По всій трасі підкопу було зроблено дванадцять повітряних отворів, щоб "шахтарі" не відчували нестачу повітря. В отворах були металеві труби діаметром від 50 до 100 мм. Щоб замаскувати вентиляційні труби, на поверхні було вирішено на ділянці, під якою проходив тунель, посіяти кріп та петрушку, посадити картоплю. Із появою отворів на поверхні землі став чутний гуркіт та стукіт працюючих у тунелі людей. Тоді в'язні вирішили організувати самодіяльний оркестр, що у потрібний час проводив би репетиції у зоні будівництва "метро".

До весни 1943 року тунель проклали до зовнішньої огорожі табору. Земля стала твердішою, із покладами кремнію. Вночі сигнальники не бачили, де знаходилися вартові, працювати в підкопі довелося повільніше. Трапився випадок, коли п'яний поліцай, почувши стукіт під землею, почав стріляти. Тільки тому, що поліцай був п'яний, у гестапо йому не повірили та покарали за створену тривогу, але роботи на деякий час довелося припинити.

Незважаючи на вжиті підпільниками заходи секретності щодо проведення робіт, все ж до адміністрації грослазарету двічі просочувалися відомості, що з одного із блоків будується підкоп для втечі. Німці вирішили знайти його, про що стало відомо Лопухіну. За ніч на кухні зацементували та просушили лаз, поставили на нього діжку з-під капусти.

На ранок весь медперсонал і хворих вигнали на площу перед блоками. Для обшуку у блоках та навколо них використали собак, проте нічого не виявили. Почалися часті перевірки, нальоти зненацька повторювалися 2-3 рази на тиждень. Бувало, що німці з'являлися саме в момент проведення підземних робіт, тоді "шахтарям" за сигналом чергового потрібно було встигнути за лічені хвилини вибратися із вузького тунелю, переодягтися та впасти на нари.

Втечу було призначено на 23 листопада 1943 року, цьому посприяли і погодні умови: ніч була темна, йшов дощ зі снігом, був сильний вітер. До 23 години всіх 89 учасників втечі розбили на групи. До місця спуску підходили поодиночі. За планом, після виходу з підкопу полонені мали спочатку по-пластунськи перелізти дорогу, а потім бігти до лісу у напрямку водонапірної вежі. Першими в підкоп спустилися Федоров, Іванов та Стицюк. Вони вийняли останні 25 сантиметрів землі, чим відкрили вихід з тунелю.

Перша група втекла повністю, надійшов сигнал виходити другій групі. Раптом пролунав постріл. Як виявилось пізніше, один із полонених порушив інструкцію. Замість того, щоб перелізти дорогу по-пластунськи, він перебіг рачки, а під час спуску в кювет наробив шуму. Вартовий почув та вистрелив, засвітилися прожектори на вишках. Змогли втекти лише 15 чоловік, решта були змушені поспішно покинути тунель і зайняти свої місця на нарах.

Німецькі солдати з ліхтарями виявили вихід з тунелю та простояли біля нього з автоматами до ранку. Світало, коли Славутський гарнізон був піднятий по тривозі. Про втечу через підкоп повідомили у гебітскомісаріат. Із Шепетівки на грузовиках прибула зондеркоманда. Лікувальні корпуси оточили автоматники. Того ж ранку німці почали шукати вхід у тунель, намагалися у вихід з тунелю направити собаку, але вона не пішла. Двоє поліцаїв визвалися залізти в лаз і в'язнити, звідки тягнеться хитрий хід. Через півтори години, подолавши у штольні завал піску, поліцаї пролізли в колектор, знайшли і відкрили замаскований лаз.

Ранком 24 листопада усі лікарі, фельдшери, санітари, хворі та поранені другого блоку були вишикувані на плацу. Лікарів та обслуговуючий персонал вишикували окремо. Близько трьох годин перераховували полонених. Було відібрано і відправлено у карцер близько 60 чоловік. Через 2 доби їх вивезли в

Німеччину. Патрулі перекрили усі дороги в околицях Славути і хапали кожного, хто траплявся на шляху до сіл.

Через три дні у grosлазарет прибула на літаку спеціальна комісія. Німецькі офіцери знімали підкоп на кіно- і фотоплівку, називаючи його "гросметрополітен". Із робочого табору пригнали більше сотні військовополонених і примусили їх розкопати підкоп зверху і засипати його.

А втікачі влилися до партизанського загону І. Музальова, в якому Р. Лопухіна призначили начальником санітарної служби. 27 квітня 1968 року діяльність підпільної патріотичної організації, яка діяла у Славутському "Грослазареті 301" було визнано Хмельницьким обкомом комуністичної партії.

Інокентій Смоктуновський

У grosлазареті перебував також популярний актор кіно і театру, народний артист СРСР, Інокентій Смоктуновський. Коли колону полонених у січні 1944 року вели у Волочиськ, він здійснив втечу, блукав по лісах, поки не потрапив у село Сохужинці Ізяславського району, де його, хворого на дистрофію, виходила сім'я Шевчуків. Через місяць Смоктуновський потрапив до партизанів, воював у загоні ім. Леніна з'єднання ім. Ф.М. Михайлова.

Їжа із Німеччини

При проведенні розслідування Надзвичайна Державна комісія виявила пакунки з "мукою", що доставлялася із Німеччини для випікання ерзац-хліба. Аналіз показав, що дана "мука" є нічим іншим, як рівномірно, але досить грубо здрібною соломою з довгими частками до 2, а іноді до 3 мм. При мікроскопії в кожному полі зору поряд з рослинними волокнами деревини, виявлені у дуже малій кількості крохмальні зерна, що нагадують по будові крохмальні зерна вівса. Споживання хліба з такої муки, завдяки подразнювальній дії полови, призводило до розвитку захворювань травного тракту. Загалом же в'язнів годували хлібом із 64% домішкою дерев'яної тирси та баландою з гнилої картоплі, у яку кидали відходи **та щурячі екскременти**.

Із других источников

Врачу Максиму Ермакову было 27, когда началась Великая Отечественная война. Минуло почти 67 лет, но пережитое не забывается.

В 1939 году после окончания Минского мединститута меня призвали на действительную службу в Красную Армию. Участвовал в воссоединении Западной Белоруссии, в войне с белофиннами, в освобождении Прибалтики... Отечественную войну встретил на границе около Белостока. Был командиром санитарной роты, начальником медицинской службы полка, медсанбата дивизии.

В ноябре 1942 года в одном из боев под Воронежем получил контузию и попал в плен. На открытых платформах нас привезли в Харьков. В дороге от голода и ран многие ослабели. Тех, кто не мог передвигаться, расстреляли. Оставшихся пленных доставили в фашистскую тюрьму. Во время проверки меня заподозрили в том, что я комиссар, 4 дня подвергали изуверским пыткам и приговорили к расстрелу.

На месте казни присутствовал гестаповский эскулап. Удалось сказать ему, что я тоже врач. Он вывел меня из колонны смертников и устроил экзамен, спросил, знаю ли ученых-медиков Вирхова, Кохера, Бергмана. Ответил на все вопросы. Фашисту это понравилось, мой расстрел отменили.

Через день нас погрузили в товарные вагоны и отправили в неизвестном направлении. Каждый вагон был до отказа забит пленными, царило невыносимое зловоние от испражнений и от трупов умерших. На третьи сутки состав остановился в Кременчуге. Вагоны открыли, рядом стояли охранники с собаками. Впервые за время пути нас покормили. Из цистерны ассенизационной машины наливали вонючий суп — прелое просо с гнилым картофелем. Посуды у пленных не было — **подставляли пилотки или полы шинелей**. Ели бурду, не обращая внимания на то, что цистерна покрыта толстым слоем засохших каловых масс. Рядом остановился пассажирский поезд. Роскошно одетые мужчины и женщины улыбались из окон и махали нам руками. Это были туристы из Германии, совершавшие экскурсии по городам оккупированной территории СССР.

Наш состав из 18 вагонов снова тронулся в путь и прибыл в городок Славута Хмельницкой области. Здесь располагался «Гросслазарет» для раненых и больных советских военнопленных. В нашем вагоне за пять суток умерли 19 человек; ослабевших пристрелили, трупы сбросили в траншеи; оставшихся в живых отправили на «лечение».

«Гросслазарет» размещался в 10 трехэтажных кирпичных корпусах бывшего военного городка, обнесенных 7 рядами колючей проволоки; по 2 ряда «колючки» было и вокруг каждого здания. На вышках с пулеметами и прожекторами круглосуточно дежурила вооруженная охрана, территорию патрулировали охранники с собаками. В лагере «лечились» более 10000 человек.

Я попал в 7-й корпус, там работали фельдшеры Евгений Осипов из Ленинградской области и Владимир Колобков из Московской. Они служили на одном из военных кораблей Черноморского флота. Корабль фашисты потопили, а экипаж пленили.

На второй день меня привели к главврачу «Гросслазарета» доктору Борби. «Кто вы?» — спросил он по-русски. «Ермаков Максим, хирург», — ответил я. «Вам, коллега, повезло — будете заведовать отделением. Благодарите Бога и фюрера. Сможете поправить свое здоровье, а главное — выжить. Перед вами открывается богатейшая практика любых операций — независимо от их исхода,

без угрызений совести за ошибки, так как наши пациенты обречены на смерть. Надеюсь, мы понимаем друг друга».

Борби внимательно смотрел на меня, стремясь понять, какое впечатление произвели его слова. Я молчал, переживая услышанное. Любые операции... Обречены... Смерть... Ошибки... Эти понятия не укладывались в моем сознании. Борби продолжал: «Вам, коллега, нужно набить руку: опытные хирурги ценятся в любом государстве. Предупреждаю — малейшее снисхождение к раненым и больным будет стоить жизни...»

Вернувшись в отделение, я рассказал о встрече с Борби Евгению и Владимиру. Они подтвердили: здесь никого не лечат, пленные умирают от ран, болезней, голода. Расстреливают за малейшую провинность, травят собаками, которые рвут людей в клочья...

После беседы пошел на обход. В казарме захватило дыхание от непереносимого запаха испражнений и разлагавшихся трупов. При входе стояла параша из усеченной бочки, переполненная фекалиями. Многие раненые и больные от истощения не поднимались, страдали недержанием мочи, профузными дизентерийными и безбелковыми поносами, отеками лица и конечностей. Нечистоты с верхних нар стекали вниз...

Узникам изредка давали суп из мяса павших лошадей, ежедневный рацион — 200 г хлеба из черных отрубей с древесными опилками и котелок отвратительной болтушки. Похоронная команда каждое утро вывозила из «лазарета» сотни окоченелых трупов — зрелище леденило кровь.

Похоронники, страдавшие от голода, нередко вырезали у трупов сердца и печень, пекли на костре и ели. Узнав об этом, фашисты устроили показательные расстрелы «людоедов». А ведь, по сути, сами были хуже любых людоедов! Похоронные команды менялись каждые 10 дней — их уничтожали и набирали новые.

Рядом с нашим отделением находилась операционная. Три дня в неделю «оперировали» — в основном сам Борби и его помощник — врач Станок, палач и предатель: варварски ампутировали больным конечности, производили трепанацию черепа, вскрывали грудные клетки... Многие пациенты умирали на операционном столе.

Мы с Осиповым и Колобковым решили бежать. Требовался хоть какой-то инструмент для побега. Однажды я попросил у Борби разрешения присутствовать на операции и похвалил его как хирурга. Он был польщен, пообещал участие и мне, а потом велел разложить инструменты по законам хирургического искусства (*Lege artis*). Улучив момент, я спрятал за пояс ножницы, которыми снимают гипсовые повязки. Ими можно было перекусывать проволоку. Когда рассказал друзьям о ножницах, они ликовали.

Вместе с Евгением и Владимиром мы оказывали посильную помощь раненым. Получая на день 2 перевязочных пакета, резали их на салфетки, смачивали в растворе риванола и накладывали на раны. Перевязки делали бинтами из

белья умерших, ежедневно перевязывали до 25 человек. Об этом узнали в соседних отделениях. Раненые готовили бинты и занимали места, освободившиеся после выноса тел покойников.

Через некоторое время мы познакомились с начальником лагерной аптеки Городецким. Он стал помогать нам перевязочными средствами и медикаментами. Наш замысел о побеге одобрил, но по состоянию здоровья бежать не рисковал.

О лечении пленных узнал Борби. «Коллега Ермаков, вы не поняли моих дружеских советов при первой встрече. Мне известно, что вы чрезвычайно заботливо опекаете пациентов. Если не прекратите, будете засыпаны в траншею украинской землей», — предупредил он. Это ускорило побег. У нас было уже 11 единомышленников. К сожалению, Евгений Осипов заболел тяжелой формой сыпного тифа. Мы пытались его лечить конспиративно, но кто-то выдал нас. Осипова отправили в тифозный блок — бежать пришлось без него.

23 декабря 1942 года, когда бушевала пурга, мы забрали в операционной 11 медицинских халатов, выбрались из корпуса через окно туалета, перерезали 7 рядов колючей проволоки и совершили побег. А через 20 суток вышли в расположение Шитовского партизанского соединения, где я стал начальником медицинской службы и ведущим хирургом...

Спогад одного з в'язнів Славутського концтабору, поданий у творі російського письменника, Сергія Михеєнкова, члена Союзу письменників Росії. Твір називається «Полювання на перепелів».

«Доїхали до Славуті. У Славуті вивантажили і розмістили в наших довоєнних кавалерійських казармах. В дорозі нас, звичайно, не годували. На станціях ми просовували в щілині банки або казанки, висунеш, опустиш на заволічку або на шнурку і чекаєш, коли мимо пройде залізничник або який-небудь перехожий. Те-те і налє води. Мучила спрага. З розуму сходили від жару і спраги. Охоронці всіх, хто підходив до вагонів, відганяли прикладами. А то почнуть стріляти по верх голів. Сволота. І ось почали нас вивантажувати. З кожного вагону лише по декілька чоловік вийшли самі. Вийшли або виповзли. Решту витягували і складали на купи. Склали штабелями, як дрова. Один ряд так, інший - упоперек. Щоб не падали і місця багато не займали. Трупів вже залякнули. Вмирили і від ран, і з голоду, і від спраги. Відступали - ні їжі, ні води. І в полон потрапили - те ж саме...

Так, ледве не забув, в Славуті, в першому таборі, нас охороняли не лише німці, **але і козаки**. У картузах, в штанях з лампасами. З рушницями ходили уздовж дроту. На вежах сиділи німці. Кулеметники були німці. А піша охорона - козаки. Німці нас не стріляли. А ось козаки... Ніби випадку шукали. І багатьох наших

хлопців, військовополонених, в Славуті постріляли саме козаки. Я наклеп не наговорю. Мені це не треба. Говорю, що бачив і пережив.

У нас у всіх були які-небудь посудини. У кого кухоль, у кого консервна банка, у кого і казанок залишився. Німці, коли в полон брали, казанки не віднімали. Туди у ці посудини, нам і баланду наливали, і самі ми вариво таке-сяке готували, коли було з чого. Траву, наприклад, варили, корінці, кору. І ось підійде, бувало, полонений до дроту і паличкою почне діставати яку-небудь травичку. **Тут-то, в таборі, всю траву вже давно поїли, і навіть корінці викопали.** Паличка не проста, з цвяхом на кінці. Голодували. І травичці душа рада. І ось він, «казак-охранник»! Йде вже. Рушницю з плеча знімає (тут драматичний діалог подаю без перекладу): «Отойди от проволоки! Стрелять буду!» Пленный ему: «Стреляй! Все одно с голоду подыхать!» А сам не верит, что тот выстрелит. Но казаки выслуживались перед немцами: вот, дескать, какие мы надежные охранники, как исправно службу несем! Другой корить его начнет, охранника: «Что ж ты, сук-кин сын! Немецкую винтовку взял! Шкура!» - да по матушке его. Глядишь: бах! Лежит весь в крови. Поволокли к яме. Так что в Славуте нас охраняли и убивали не немцы, а казаки».

А ось що писав у своїх спогадах "Від роду до роду" 1990 року колишній в'язень цього табору Павленко Івана Іванович (1923-2000).

Нарешті 22 жовтня, в обідню пору, нас привезли за призначенням. Ешелон зупинився кілометрів за 10-15 від містечка Славуті Кам'янець-Подільської (нині Хмельницької) області. Там до війни в оточенні густих лісів дислокувався кавалерійський корпус, а тепер німці звозили сюди звідусіль поранених військовополонених. Відкрилися двері вагонів, і з табору до них потягнулися військовополонені санітари з носилками в руках. Їх супроводжували німці з собаками на повідках. Почалося розвантаження. Коли підійшла черга, санітари поклали мене на носилки і понесли у табір, обнесений колючою проволокою. Там стояли великі триповерхові будинки, теж основані дротом. Довкола табору виднілися сторожеві вишки. Важко передати перше враження від казарми, переповненої чи то людьми, чи то їхніми потойбічними тінями. Обличчя худі, висохлі, блідо-землісті. Очі підпухлі, без життєвого блиску. У них лиш одна тупа безнадія. Думок зовні не видно, але скоро вони прийдуть і до мене, будуть кожен день і кожну хвилину свердлили мозок одним і тим же буравчиком – їсти!

Уже через кілька днів новоприбулі обміняють за пайку хліба свої добротні гімнастерки і галіфе на зношене лахміття і стануть такими ж доходягами, як усі. А їхні добротні речі перейдуть через санітарів до поліцаїв, потім через проволоку до козаків, які разом з німцями охороняють табір, а вже ті на волі проміняють їх на сало і самогонку..."

Далі про козаків Іван Павленко пише ще так: " Мене покладали на голі нари. Наші матраци залишились у вагонах, і ми їх більше не бачили. Таке добро надходило з прифронтових зон разом з полоненими рідко і діставалося німцям, козакам і поліцаям.

У таборі усе цінувалося на хліб і цигарки. Ходили також якісь українські гроші. Кожен блок займав територію гектара півтора. По ній прогулювались ходячі хворі. Наближатися до зовнішньої дротяної загорожі заборонялося. Вартовий німець з вишки міг скосити кулеметною чергою. А між вишками ходили понад проволокою озброєні козаки.

Удень з блоку у блок походжали мордаті поліцаї з гумовими палицями, але зброї у них не було. Їх набирали з числа військовополонених, які одужали і дали згоду служити німцям. Їх у таборі ненавиділи, бо не стільки німці, як вони били за найменшу провину чи непослух. А ззовні охорону несли в основному козаки. Були серед них і колишні „красновські“ і новоявлені перевертні.

У нашому блоці, а також у сусідньому – п'ятому і шостому - були тяжкопоранені, і я не бачив, щоб їх били поліцаї, бо у казарму вони не заходили. Але в інших блоках, де полонені уже самі одержували баланду, яка підвозилася з кухні у великих діжках, їх били до смерті за спробу просити добавку або вдруге стати у чергу з порожнім котелком. Взагалі свої продажні шкури були гірші за німців".